

Н. М. Хохлова,
аспірант, ДонДУУ

СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ МІСТА

У статті сформовано структурно-функціональну модель міста на основі моделі "центр — периферія" із застосуванням положень системного підходу. В рамках сформованої моделі визначено основні закономірності розвитку міста як системи, значимі для розробки та впровадження механізмів управління на рівні місцевого самоврядування.

In the articles the structurally functional model of a city on the basis of model "core-periphery" with application of the system approach positions is generated. In the framework of the generated model the basic laws of development of a city as a system, significant for working out and introduction of management mechanisms at the local government level are defined.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ. ЗВ'ЯЗОК З НАУКОВИМИ І ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Необхідність пошуку нових ефективних механізмів управління, які можна використовувати на рівні місцевого самоврядування, обумовила доцільність аналізу міста як системи, з точки зору його структури і функцій окремих частин.

Об'єктами розгляду цього аналізу є міста, що відносяться відповідно до класифікації до великих, дуже великих і міст-мільйонників (табл. 1).

Ці міста включають декілька районів і є диференційованими соціальними системами, що складаються з частин, які виконують різні функції. Зазначений тип міст потрапив в об'єкт розгляду через наростаючу поляризацію соціально-економічного розвитку міського центра і периферії, що обу-

мовлено загальними тенденціями розвитку держави, які в останні роки демонструють збільшення диференціації населення за рівнем доходу. В свою чергу, проблема диференціації населення визначає необхідність впровадження підходу до місцевого самоврядування, що базується на управлінні містом як цілісною системою та спрямований на зменшення розривів у рівні та якості життя місцевої громади.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Виділення невирішених питань У процесі аналізу структури та функцій середовища міста як системи доцільно враховувати положення теорії муніципального менеджменту, представлені в роботах І. Бураковського, В. Зайчикової, С. Максименка, І. Парасюка, П. Круша, О. Кожемяченка, Е. Уткіна, О. Денисова, О. Лазор,

О. Лазора, І. Лазар, А. Мірошник, Г. Монастирського, О. Дудкіної. В них викладено різноманітні підходи до організації місцевого самоврядування, що базуються на різних способах виділення функцій окремих частин міста як системи. В цілому формалізація структури та функцій окремих частин міста визначається метою дослідження, що проводиться, та може відрізнитися як якісно, так і за рівнем деталізації.

Зокрема, деякі дослідники виділяють такі класифікації різних зон і районів, даючи їм відповідні номери (наприклад: зона 1 — економічний центр міста; зона 2 — зона занепаду, де раніше знаходилися житлові будинки, але поступово їх витиснули дрібні підприємства, тобто зона змішання дрібних контор, крамничок, багатоквартирних будинків, дешевих барів, тобто ні ділова, ні житлова; 3 зона — промислових підприємств і житлових кварталів, у якій живуть робітники; 4 зона — місце проживання представників середнього і вищого класу і 5 зона — окраїни великого міста, з яких маси трудящих їдуть громадським транспортом у центр міста, де вони працюють.

Крім того, доцільно привести наступну класифікацію, що є більш детальною, чим районна, відповідно до якої структурними елементами міста є функціональні підсистеми (зони), серед яких виділяють:

- промислову зону — промислові райони, складські приміщення, території розподільних баз;

- житлову — житлові масиви, мікрорайони, спеціалізовані структурні суспільні центри, спортивні комплекси;
- зовнішнього транспорту — аеропорти, залізничні й автомобільні станції і вокзали, пристані, порти;

- комунально-господарську — трамвайні, тролейбусні, автомобільні і таксомоторні депо і парки, комунальні підприємства.

Розмаїтість функціонального навантаження визначає виникнення нових зон міст: туристична, пішохідна, ділова, елітна, або зона підвищеного ризику, що додають визначені ознаки конкретному місту, формуючи з іншими функціональними зонами імідж міста [2].

В основі кожної з існуючих класифікацій лежить своя концепція міста, серед яких виділяють економічну, функціональну, соціологічну, соціально-економічну, екологічну, ресурсну [1, с. 70—72].

Варто помітити, що поняття "місто" на сучасному етапі досить рідко розглядається з точки зору системного підходу. Проте необхідно відзначити дослідження О.Д. Лазор, у якому місто визначається як велика система, що складається з підсистем і взаємозв'язків між ними. Виходячи з позицій системного аналізу, місто характеризується визначеним складом, взаємозв'язками і відносинами його структурних елементів, формами їх організації (визначальними умовами функціонування), динамікою [3, с. 125].

У розвитку цього напрямку досліджень доцільно запропонувати структурно-функціональну концепцію міста, засновану на теоретичних положеннях, що впливають з того, що місто — це не тільки система, але й система, що

Таблиця 1. Групи міських поселень України [1, с. 69]

Назва групи міських поселень	Кількість жителів	Кількість поселень		У них населення	
		одиниць	у % до загальної кількості міст	тис. осіб	%
Малі міста (з містечками)	до 50 тис.	1242	92,3	10836	31,8
Середні	50-100 тис.	55	4	3833	11,3
Великі	100-500 тис.	39	2,9	9162	26,9
Дуже великі	500-1000 тис.	4	0,2	2867	8,4
Міста - мільйонники	понад 1 млн. осіб	5	0,03	7319	21,6
Усього		1345	100	32574	100

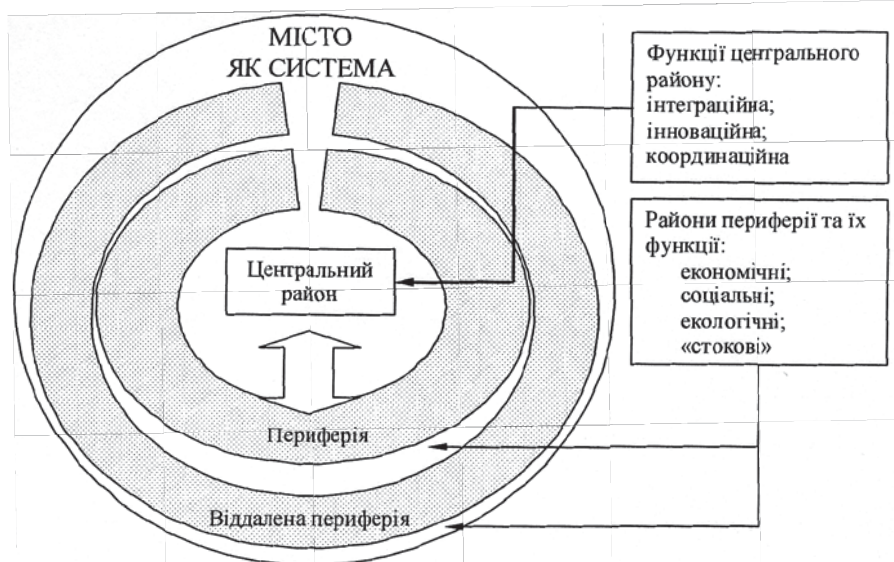

Рис. 1. Структурно-функціональна схема міста

самоорганізується.

ЗАГАЛЬНА МЕТА

Метою цієї публікації є формування структурно-функціональної моделі міста по типу "центр-периферія" та визначення в рамках цієї моделі основних закономірностей розвитку міста як системи, значимих для розробки та впровадження механізмів управління на рівні місцевого самоврядування.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. ОБГРУНТУВАННЯ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Розподіл міста як системи на частини із заданим функціональним призначенням є умовним. Якщо врахувати, що місто як муніципальне утворення включає такі компоненти, як територію, населення та економіку, то в якості базового критерію класифікації частин міста як системи слід визначити рівень економічного розвитку певних територіальних частин — районів.

Проблеми територіального устрою на будь-якому рівні системного розгляду, будь-то країна, регіон, місто, можуть бути проаналізовані з погляду взаємодії центра заданого територіального утворення і його периферії. Об'єктивна наявність відносин центра-периферії забезпечується фактом нерівномірного розвитку людського співтовариства, що, у свою чергу, визначається концентрацією населення в місцях найбільш сприятливого проживання з погляду рівня і характеру розвитку сучасної цивілізації.

Простір, як і всі об'єкти матеріальної і нематеріальної природи, має свої закономірності розвитку, обумовлені концентрацією економічної діяльності в обмежених ареалах, її поширенням у периферійних районах і дрейфом самих центрів у ході економічного розвитку.

Розробка просторових моделей функціонування економіки базується на існуванні універсальної циклічності подій, що рухають виникненням, посиленням і нівелюванням цих контрастів.

Модель "центр — периферія" у класичному вигляді була розроблена Дж. Фрідманом наприкінці 60-х рр. і викла-

дена в книзі "Політика регіонального розвитку" [4]. Закономірності розвитку, на яких базується модель "центр — периферія", доцільно враховувати в процесі управління містом на рівні місцевого самоврядування.

Так, згідно з Дж. Фрідманом, будь-яка економіка являє собою зв'язані воедино і взаємодіючі між собою зони. У просторі якості економіки рівень економічного розвитку, техніка, культура, змінюються залежно від руху від центральних районів до периферійного. Ці райони — антиподи включають центр, що поєднує саме передове (місце зародження технологічних і соціальних нововведень) і величезна периферія — середовище їх поширення (з рідким населенням, що характеризується архаїчністю, відсталістю, можливостями легкої експлуатації з боку центра) — виявляються на всіх рівнях — глобальному, регіональному, на рівні окремих країн. Периферія неоднорідна — вона класифікується на внутрішню (ближню), яка тісно пов'язана з центром і одержує безпосередньо від нього імпульси до розвитку, і зовнішню (далеку), на яку центр не має практично ніякого впливу.

Взаємодія центральних і периферійних районів має свої особливості. Домінування центра над периферією забезпечується постійною інноваційною діяльністю: у центрі найбільш інтенсивні контакти, доступ до інформації. Крім агломераційного ефекту, економічне домінування центра забезпечується за рахунок викачування ресурсів з периферійних районів, що підсилює і закріплює розходження між ними. Галузі, що більше не відповідають статусу центра (наприклад, "старі" галузі промисловості — металургія, рутинні трудові виробництва в нових галузях, і деякі невикорисні, наприклад, вузькоспеціалізовані науководослідні функції), витісняються на ближню, а потім і далеку периферію. Цей процес, що одержав назву "дифузія застарілих нововведень", хоча і сприяє певному розвитку периферії, закріплює її підлегле положення по відношенню до центру.

"Регіональну" периферію в економічно розвинених країнах складають ресурсні окраїни, райони зосередження національних меншостей, зони нової індустріалізації, депресивні старі промислові й агроіндустріальні райони з менш сприятливими природними умовами. Для всіх цих територій характерний більш низький рівень заробітної плати, витік додаткової вартості, що тут створюється.

На рівні міст до периферійних районів відносять робочі квартали, розташовані неподалік від морально застарілих індустріальних гігантів, нетрі і гетто.

В рамках моделі "центр-периферія" Дж. Фрідман виділив 4 типи економічних районів:

1. Райони-ядра, у яких концентруються передові галузі економіки, мають високі потенційні можливості для впровадження нововведень. Вони можуть бути виділені на всіх рівнях і масштабах — світові, загальнонаціональні, районні центри. У світовому масштабі до цих районів Дж. Фрідман відносив Західну Європу і Східне узбережжя США.

2. Зростаючі райони по своєму положенню є периферійними територіями. Однак сусідство з районами-ядрами дає їм стимули до зростання. До цього типу відносяться райони нового промислового будівництва на базі інтенсивної розробки природних ресурсів і так звані "коридори розвитку". Вони розташовані між найбільшими економічними центрами, інтенсивні зв'язки між якими є причиною формування районів цього типу.

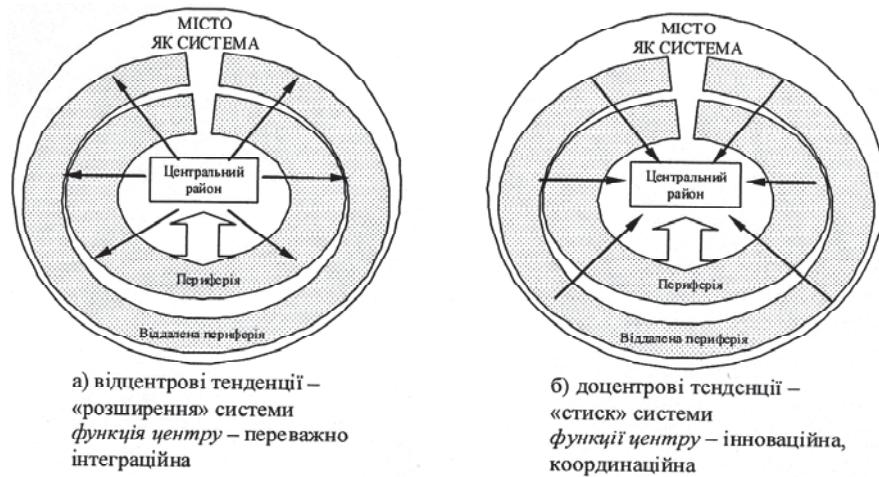
3. Райони нового освоєння розташовуються на територіях, де освоюються і заселяються раніше незаймані землі. Головні види економічної діяльності в районах нового освоєння — це сільське господарство, лісорозробки і видобуток корисних копалин.

4. Депресивні райони — це периферійні райони зі старим сформованим поселенням, що характеризуються стагнующим сільським господарством і промисловістю. Втрата первинної ресурсної бази (через виснаження родовищ корисних копалин), старіння індустріальних комплексів приводять до загострення соціально-економічних проблем, безробіття, зростання злочинності, зниження рівня життя і, як наслідок цього — до міграції населення в зростаючі райони.

Центр і периферія на будь-якому просторовому рівні пов'язані між собою потоками інформації, капіталу, товарів, робочої сили. В результаті цих взаємодій, незважаючи на постійне підтягування периферії, розрив між нею і центром зберігається. Контрасти "центр — периферія" дають імпульс виникненню і відтворенню територіальної нерівності, що підсилюється нерівномірністю економічного зростання.

Таким чином, модель Дж. Фрідмана "центр — периферія" відображає закономірності просторового розвитку, які можуть бути покладені в основу структурно-функціональної моделі міста.

Отже, визначаючи основну функцію частин міста, його внутрішнє середовище в загальному вигляді доцільно структурувати так (рис. 1):

→ Домінуючий напрямок динаміки труда, капіталу, товарів, інформації
Рис. 2. Ілюстрація двох фаз розвитку міста як системи: розширення та стиснення в контексті моделі "центр – периферія"

1. Центральний район міста, який являє собою історичний, діловий і адміністративний центр. У великих містах України, у переважній більшості випадків усі перераховані функції концентруються в центральному районі міста. При цьому не всім європейським містам властиво об'єднання в одному районі функцій історичного і ділового центра.

2. Периферійні райони (диференційовані за видом функціональної спеціалізації):

- економічні — промислові райони, ділові райони міста;
- соціальні — спальні райони, які передбачають розвиток соціальної інфраструктури;
- екологічні — "зелені зони", розташовані на території міста;
- "стокові" — райони, що виконують у системі функцію концентрації і переробки відходів (смітники, очисні спорудження).

Крім того, периферійні райони у великому місті можуть бути розділені на периферію, близьку до центра; і периферію, віддалену від центра. Головна відмінність полягає в тім, що в районах, віддалених від центра, маятникова міграція населення ускладнена, що визначає як якість життя населення віддалених районів, так і рівень соціально-економічного розвитку цих територій.

Застосування закономірностей теорії систем до розвитку міста дозволяє зробити наступні висновки:

- місто є складною відкритою системою, що складається з елементів і взаємозв'язків між ними. Це означає, що місто має системні властивості, а саме: цілісність, адаптивність, стохастичність поведінки, ієрархічність, здатність до саморозвитку, цілеспрямованість поведінки його елементів;
- структурно-функціональна модель міста передбачає визначення його просторової структури в термінах "центр — периферія", при цьому райони периферії диференціюються відповідно до їх функціональної спеціалізації і ступеня їх віддаленості від центра;
- виходячи з вищевикладеного, функції периферійних районів міста визначаються їх спеціалізацією: соціальною, економічною, екологічною, "стоковою";
- функція центрального району

міста є інтегруючою і складається в координації діяльності територіальної громади, стимулюванні інноваційної активності, генеруванні і концентрації інновацій, забезпеченні процесу їх дифузії, що визначається об'єктивними закономірностями територіального устрою;

— місто як система в процесі свого розвитку характеризується екстенсивним освоєнням простору, що виявляється у відцентрових тенденціях по лінії "центр — периферія"; зниження рівня розвитку міста як системи, навпроти, приводить до актуалізації доцентрових тенденцій по лінії "периферія — центр", що обумовлено закономірністю "стиску інформації" у системах в період кризи (рис. 2).

Проте, слід відзначити, що, на противагу моделі Дж. Фрідмана, системні закономірності розвитку обумовлюють цілісний характер частин, які мають тісні зв'язки. Формально вони створюють систему, тому мають розглядатись як ціле. При цьому визначене ціле є життєздатним тоді, коли його частини знаходяться не в стані "знищення" одна одної, а в стані співпраці. Іншими словами, саме співпраця центру та периферії міста як цілісної системи може забезпечити його життєздатність у довгостроковій перспективі.

Таким чином, центр і периферія являють собою цілісну систему, частини якої знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємодії. По стану розвитку периферії системи можна судити про характер розвитку центра та прогнозувати його динаміку: в умовах занепаду периферії системи — зниження показників розвитку центру є тільки справою часу.

В ідеалі центр має брати на себе відповідальність щодо розвитку пов'язаної з ним периферії, забезпечувати дифузії інновацій, підтримувати конструктивний розвиток соціальної складової периферії, дбати про екологічну безпеку. У протилежному випадку, коли центр та периферія розглядаються не як цілісна система, а як система та зовнішнє середовище, центр збільшує розрив у розвитку, поглиблюючи існуючі диспропорції між ним та периферією. А цей процес за умов набуття необхідної якості може бути руйнівним для самого

центру. Адже диспропорції у соціально-економічному розвитку є стимулом для запуску процесів самоорганізації, а їх якісний стан не завжди можна передбачити заздалегідь.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

Таким чином, застосування моделі Дж. Фрідмана до формування структурно-функціональної моделі міста та її корекція на основі системного підходу дозволяє зробити наступні висновки:

1. Структура міста як системи може бути представлена у вигляді частин, які характеризують центр, периферію та віддалену периферію. Функції периферії обумовлені їх спеціалізацією: соціальною, економічною, екологічною, "стоковою". Функції центру включають: інтеграційну, інноваційну, координаційну.

2. Життєздатність міста як цілісної системи забезпечується на основі співпраці центру та периферії. Споживання центром ресурсів периферії без належного зворотного зв'язку з часом призводить до зниження показників розвитку центру.

3. Динаміку розвитку міста можна спрогнозувати на основі виявлення доцентрових або відцентрових тенденцій у його розвитку. При цьому функції місцевого самоврядування передбачають розробку і реалізацію механізму антициклічного регулювання з урахуванням стратегічного цілепокладання шляхом координації діяльності громади: в процесі посилення відцентрових тенденцій — за рахунок концентрації інформації і формування комунікаційного центру міста; у процесі актуалізації доцентрових тенденцій — шляхом підтримки життєзабезпечення периферії, стимулювання її розвитку, актуалізації інноваційної діяльності. Метою регулювання є забезпечення цілісності міста як системи.

Подальшим напрямком розробки проблеми взаємодії центру та периферії міста є формування механізмів залучення місцевої громади до забезпечення реалізації стратегії соціально-економічного розвитку міста, а також докладна розробка методів реалізації функцій центру міста на різних етапах розвитку його функціональної спеціалізації.

Література:

1. Круш П.В. Муніципальне управління. Навч. посіб. / П.В.Круш, О.О. Кожемяченко. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 168 с.
2. Економіка архітектурного проектування і будівництва / [В.А. Варезкин, В.С.Гребенкин, А.И. Кирюшечкина и др.] — М.: Стройиздат, 1990. — 271 с.
3. Лазор О.Д. Генезис поняття "місто": гносеологічний аспект // Інновації в державному управлінні та місцевому самоврядуванні: 36. наук. праць Донецького державного університету управління. — Т. VIII, вип. 88, серія "Державне управління". — Донецьк, ДонДУУ, 2007. — С. 119—135.
4. Friedmann, J. Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela / J. Friedmann. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1966. — 210 p.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2008 р.